

ПРОБЛЕМА ІДЕАЛЬНОГО ТА ПРОБЛЕМА СВІДОМОСТІ У КОНЦЕПЦІЇ Д.І.ДУБРОВСЬКОГО

У статті автор висвітлює концепцію з проблеми ідеального відомого філософа Давида Ізраїлевича Дубровського у філософських дискусіях 70-х і 80-х років. Увага акцентується на його позиції стосовно осмислення аспектів ідеального по відношенню до діяльності людського мозку та співвідношення категорії ідеального із поняттями індивідуальної і суспільної свідомості.

Форма існування філософії залежить від діалогу інтелектуальних шкіл, які в процесі соціалізації знань, через відповідні світоглядні установки і методологічні принципи повинні виявляти постійно еволюціонуючий рух цього діалогу. Еволюційну суть діалогу неможливо збагнути без аналізу проблемного питання, яке з необхідністю має розглядатися на основі конкретних гносеологічних завдань, зумовлених як збагаченням наукової практики, так і принципово новим осмисленням глобальних питань життєдіяльності. Одним із таких проблемних питань, основи якого закладалися мислителями минулих тисячоліть, постає *ідеальне*, як важлива невід'ємна складова функціонування і розвитку індивідуальної, а також суспільної духовної сфери. Це поняття, як ніяке інше, наповнене поліфункціональною палітрою, що відображає його існування у статусі однієї із вічних, але завжди актуальних проблем у протистоянні матеріального та ідеального.

Проблема ідеального, виникнувши у епоху античності як проблема філософська, отримувала своє наповнення у взаємозв'язку із закономірностями історико-культурного розвитку. Відбувалося це в силу того, що *ідеальне* як форма людської діяльності і сутнісна ознака свідомості, набувається "...лише і виключно у ході залучення до історично розвинених форм суспільної життєдіяльності, лише разом із соціальним планом існування, лише разом із культурою. "Ідеальність" і є не що інше, як аспект культури, як її вимір, визначеність" [1, 117]. Отже, *ідеальне* як аспект культури і незмінний атрибут мислительного

процесу, детерміновано досягненнями науки і наукової думки, розвиток яких, у свою чергу, зумовлює новий підхід до пізнання сутності *ідеального*, і його аспектів.

У нашій статті ми розкриємо один із важливих аспектів ідеального – зв'язку ідеального і індивідуального рівня суб'єкта у психологічному аспекті, що розроблявся відомим філософом Д.І.Дубровським, оскільки основні положення його концепції мають вагоме значення для подальшої розробки проблеми свідомості. Вони, безумовно, вплинули на розуміння того, що "ідеальне" не існує саме по собі, необхідно пов'язане з матеріальним, є відображенням матеріального, його уявний проєкт, який реалізується у ході практичної діяльності" [2, 3].

Основні положення його концепції були висвітлені у філософських дискусіях з проблемі ідеального, що відбувалися у 70-тих, 90-тих роках. Перший етап, започаткований Е.В.Ільєнковим, по суті, був дискусією між Е.В.Ільєнковим і Д.І.Дубровським, оскільки у філософських міркуваннях М.Ліфшиця, який пізніше також долучився до цієї дискусії, поняття *ідеальне* використовується у аксіологічному розумінні, поза межами основного питання філософії, що нівелює значення предмета дискусії.

У концепції Е.В.Ільєнкова ідеальне – це суб'єктивний образ об'єктивної реальності, тобто, відображення зовнішнього світу у формах діяльності людини, у формах її свідомості і волі, але воно не тотожне суб'єктивній реальності і усьому, що складає індивідуальну свідомість. Ідеальне, на його думку, не психологічний і тим більше не фізіологічний факт, а факт суспільно-історичний, продукт і форма духовного виробництва. Це компонент суспільної свідомості, до якої прилучився індивід, тому до ідеального він відносить структурні форми і схеми суспільної свідомості, відображені моральними нормами, правовими законами, ритуально-узакоханими схемами діяльності і обов'язковими для всіх правилами життя, а також логічні нормативи міркування.

Визнаючи деякі положення концепції Е.В.Ільєнкова хиткими, Д.І.Дубровський у цій дискусії представив інший напрямок розробки проблеми ідеального. Так, в першу чергу, філософ абсолютно не погоджується із характеристикою ідеального, коли воно "винесене за межі людського мозку і суб'єкту взагалі" [3, 104], і трактується у тому

розумінні, що ідеальне існує не у голові, а “ за посередництвом голови”, тому має своє буття як поза головами окремих індивідуумів, так і у продуктах їх діяльності. Вважаючи питання про допустимість сфери “локалізації” ідеального і правомірність винесення його за межі голови людини принципово значущими, особливо беручи до уваги цю тенденцію у протиставленні філософського і природничонаукового аспектів дослідження мислення, Д.Дубровський наполягає, що ідеальне – це виключно суб’єктивна реальність, яка існує лише у голові суспільного індивіда, не виходячи за її межі. Категорія ідеального у його концепції визначає специфічне для людини відображення і дію у суб’єктивному плані на відміну від об’єктивних дій, що безпосередньо творять зміни у матеріальних об’єктах. Ця категорія визначає таку здатність діяльності головного мозку людини, завдяки якій безпосередньо постає зміст об’єкту, його динамічна модель, звільнена від фізичних якостей об’єкту і дозволяє вільно оперувати нею у часі.

За його міркуваннями, ідеальне як таке у всіх випадках – нематеріальне і лише в межах протиставлення матеріальному воно має сенс, тому ідеальне недопустимо ототожнювати із раціональними схемами, нормативами, як і з тими духовними явищами, що мають вартості всезагальності і необхідності. Не погоджується Д.І.Дубровський з точкою зору Е.В.Ільєнкова на те, що ідеальне не сумісне із випадковим і одиничним, беручи за приклад поетичні і теоретичні осявання або інші духовні феномени індивіду. За його логікою, ідеальне – це психічне явище, (але при цьому ж він застерігає, що далеко не кожне психічне явище може бути визначене як ідеальне, тому ідеальне завжди представлене лише у свідомих станах окремих особистостей).

Також Д.І.Дубровський не підтримує точку зору Е.В.Ільєнкова, коли той не відносить емоційно-почуттєве до ідеального і пов’язує ідеальне із опредметненими результатами людської діяльності, наприклад, іконою, формою вартості і державно-політичною організацією життя. На його думку, ідеальне не існує само по собі, воно з необхідністю пов’язане із матеріальними процесами мозку.

Що ж до існування ідеального у “системі суспільно напрацьованого знання”, у явищах культури, то тут він вважає за потрібне характеризувати людську культуру категорією ідеального лише в

одному аспекті – функціонування культурних цінностей у певній формі. А саме: у формі внутрішній, через діяльність, яка суб'єктивно переживається визначеною більшістю індивідів. Але їх дії у зовнішньому плані, форми збереження культурних цінностей, а також ті ланки комунікацій, які реалізуються у міжособистісному просторі, – всі ці явища, на його думку, не можуть бути безпосередньо охарактеризовані при допомозі категорії ідеального. Адже категорія ідеального – це абстракція, яка має сенс лише при визначенні за її допомогою безпосередньо усвідомлюваної суб'єктивної реальності. Сам цей процес визначення ідеального як абстракції Д.І.Дубровський, спираючись на дослідження функціонального характеру ідеального такими авторами, як В.С.Тюхтін, Б.І.Востоков, А.М.Коршунов, А.Ф.Полторацький та інші, вважає процесом здобуття інформації із його матеріального носія, що прихований від особистості. Безпосередньо особистості дається лише інформація як така і здатність вільного оперування нею. Завдяки ідеальному образу особистість усвідомлює сприйняття певного, відображеного у свідомості об'єкта і усвідомлює саме усвідомлення цього об'єкта. Лише такий процес відображення складає характерну рису ідеального.

На основі цих міркувань Д.І.Дубровський робить важливий висновок про те, що категорія ідеального характеризує лише ті різновиди психічних явищ, процес протікання яких у певному інтервалі усвідомлюється особистістю. Ті ж явища психічного, які стосуються підсвідомого (або безсвідомого), до категорії ідеального не можуть бути зараховані, тому в цьому розумінні ідеальне складає лише фрагмент психіки. Але, на жаль, при теоретичному дослідженні її у зв'язку із діяльністю мозку, зазначає філософ, у галузях психофізіології, нейропсихології, нейрофізіології та інших виникають так звані проблеми психічної причинності. Саме через це у природничонауковому дослідженні психічної діяльності часто виникали спроби вилучення категорії ідеального за тієї умови, “що при розгляді психіки як діяльності мозку категорія ідеального “не працює” [5, 246]. А “працює”, наприклад, на думку А.Кочергіна, категорія матеріального.

За логікою ж Д.І.Дубровського постає, що хоча категорія ідеального і знаходиться у відокремленому положенні від природ-

ничонаукових категорій, на відміну від категорії матеріального, це не означає, що категорія ідеального не має сенсу у природничих науках і що вона тут “не працює”. Категорія ідеального фіксує сутнісну властивість психічної діяльності і якщо система категорій сучасного природознавства не є галуззю її інтерпретації, то ця обставина може свідчити скоріше за все про недостатню зрілість сучасного природознавства. Але процес наповнення у будь-якій природничій науці новими поняттями і уявленнями з необхідністю динамізують деякі галузі категоріальної структури і саме в одній із них категорія ідеального “працює” все активніше, наприклад, у кібернетиці.

У зв'язку із оформленням категорії інформації виникає можливість не лише інтерпретації ідеального і з'ясування деяких сутнісних рис суб'єктивних феноменів, наприклад, розшифрування нейродинамічного коду суб'єктивних явищ; пояснення керуючої функції інформації на рівні особистості (адже, вважає Д.І.Дубровський, психічний образ, думка дійсно керують), а й конкретизації двох тісно пов'язаних проблем категорій ідеального та інформації. Висвітленню цієї проблеми філософ присвятив праці “Психічні явища і мозок”, “Інформація, свідомість, мозок”.

Стосовно ж дискусії з Е.В.Ільєнковим, міркування Д.І.Дубровського відносно категорії ідеального оформлюється думкою про те, що ідеальне охоплює коло явищ суб'єктивної реальності – це усяке знання, яке існує у формі суб'єктивної реальності. Цю думку розділяють філософи, які оперують у своїх працях саме таким визначенням категорії ідеального: Ю.А.Петров, В.М.Богуславський, А.Г.Спіркін, Н.П. Французова та інші.

Велике значення для розвитку дискусії по проблемі ідеального у 80-ті роки мала стаття Д.І.Дубровського “Категорія ідеального і її співвідношення з поняттями індивідуальної і суспільної свідомості” [4], у якій він звернув увагу на те, що трактування категорії ідеального, роль якої для розробки проблеми свідомості має важливе значення, продовжує залишатися суперечливим внаслідок недостатнього рівня її розробки у філософській літературі. В руслі своєї концепції Д.І.Дубровський розглянув вузлові питання найбільш складних пунктів проблеми ідеального. Таким для нього стало перше питання про

“Ідеальне і матеріальне. Ідеальне як суб’єктивну реальність”, у якому підтвердив свою позицію стосовно категорії ідеального як категорії, що логічно протистоїть категорії матеріального, навіть при багатоплановій конкретизації її визначення. Якби це було інакше, то, на його думку, означало б, що свідомість матеріальна, бо притаманна матерії. І в результаті категорія ідеального втратила б свою специфіку. Але спираючись на структуру основного питання філософії, де матерія визнана первинною, а свідомість вторинною, він показує нетотожність категорій свідомості і матерії, навіть якщо брати до уваги розуміння свідомості як особливої властивості високоорганізованої матерії. За цією логікою неприпустимо думку вважати матеріальною, навіть якщо думка і матерія “дійсні”.

Таким чином, для Д.І.Дубровського базове визначення “ідеального” можливо отримати лише на основі логічного протиставлення “матеріальному” як об’єктивній реальності, що протистоїть суб’єктивній реальності, тобто реальності свідомості як особливому об’єкту пізнання, внутрішньому світу індивідууму в його окремих проявах, адже, за його міркуваннями, категорія ідеального охоплює усі мислимі форми проявлення людської суб’єктивної реальності й усе мислиме змістовне багатоманіття. Тому явища суб’єктивної реальності можуть мати об’єктивний зміст (наприклад, істинна думка), можуть бути об’єктом дослідження, які у такому випадку допустимо вважати об’єктивно існуючими, тобто незалежно від свідомості дослідника.

Але з цього, вважає Д.І.Дубровський, не випливає, що ці об’єкти стають об’єктивною реальністю, адже вона передбачає незалежність від будь-якої свідомості. На основі цих міркувань він приходить до висновку, що “ідеальне” неправомірно розглядати як суто гносеологічну категорію, яка через таке спрощення виявляє тенденцію до абсолютизації гносеологічного “виміру” філософського знання. Адже ідеальне – це реальність, яка підлягає спеціальному дослідженню і є відображенням дійсності і ціннісного відношення, духовної активності.

Так само, вважає він, є неприйнятним і зведення ідеального лише до всезагального чи загального, відображеного поняттями чи нормами. Внаслідок такого зведення “...одиничне у свідомості доведеться класифікувати як матеріальне, – пише він, – і визнавати,

що загальне у мисленні існує у якомусь чистому вигляді, на манер платонівських ідей. Категорія ідеального виражає у своєму змісті діалектичну єдність загального й одиничного, необхідного і випадкового, абсолютного і відносного – будь-які конкретні прояви єдності протилежностей” [4, 17]. При цьому Д.І.Дубровський наголошує, що, оскільки ідеальне у чистому вигляді не існує, а лише у постійних переходах опредметнення і розпредметнення, то має розглядатися у необхідному взаємозв’язку із матеріальним. Але це не порушує логічної визначеності категорії ідеального як суб’єктивної реальності, яка повинна суворо витримуватися, щоб не призвести до порушення елементарних норм теоретичної діяльності. Адже, на його думку, саме через недотримання такої логічної відмінності категорії ідеального від категорії матеріального ряд авторів, наприклад, В.Ф.Левічева та В.Ф.Щербина, трактують категорію ідеального некоректно. Внаслідок цього вона виступає у них у вигляді “позапсихічної”, але несубстанційної реальності і означає нематеріальне. Несубстанційна реальність, вважає він, не є об’єктивною реальністю і за усіма правилами логіки не може відноситися до позапсихічної, а значить бути чимось іншим, ніж наша свідомість.

“За посередництвом терміна “ідеальне”, – пише Д.І.Дубровський, – автори всюди визначають соціальні функціональні відношення, які мають якість об’єктивної реальності, сплутують ідеальне як таке із вже упредметненим, матеріалізованим ідеальним, тобто із “бувшим” ідеальним, яке вже стало матеріальним” [4, 19]. Такі ж критичні зауваження щодо заперечення визначення ідеального як суб’єктивної реальності, були направлені ним на адресу Е.Г.Классена та Б.Н.Шулевського.

Серйозні заперечення викликають у нього і багато пунктів у концепції Н.В.Любомирової і В.І.Толстих соціально-філософського аналізу свідомості. Зокрема його дивує, як же ці автори, захищаючи позицію “ідеальне – об’єктивна реальність”, все ж таки відрізняють ідеальне від матеріального.

Не підтримує він “синтетичний підхід” у розумінні ідеального Д.В.Пивоварова, який тлумачить ідеальне у операційному плані, як функцію суб’єкт-об’єктних відношень. Розуміння ідеального М.Ліфшицем він розцінює як таке, що обмежується значенням,

близьким до поняття ідеалу, досконалості, найвишого зразка, з чим ми повністю погоджуємося.

Таким чином, за Д.І.Дубровським, вважати ідеальне особливою об'єктивною реальністю – неправомірно, адже він наполягає, що категорія ідеального, яка береться у необхідній логічній зіставленості і протиставленості до категорії матеріального, може означати лише одне: бути суб'єктивною реальністю. На його думку, таке розуміння ідеального не суперечить принципу матеріалістичного монізму, але у той же час протистоїть: об'єктивно-ідеалістичному, дуалістичному, суб'єктивно-ідеалістичному і вульгарно-матеріалістичному варіантам трактування ідеального.

Найскладнішим у дискусії з проблеми ідеального Д.І.Дубровський визнає питання про співвідношення категорій ідеального і суспільної свідомості. Серйозна теоретична складність цього питання, на його думку, пов'язана із недостатньою дослідженістю діалектики індивідуальної і суспільної свідомості. Суспільна свідомість, з одного боку, повинна розглядатися лише у як ідеальне, а не матеріальне, а з іншого боку, вона має статус надособистісний, постаючи як особлива об'єктивна реальність, зміст якої втілюється в існуючих формах культури. Але категорія “свідомість” на рівні найбільш загальної абстракції фіксує єдність суспільного й індивідуального. Тому Д.І.Дубровський вважає, що саме цей діалектичний взаємозв'язок дозволяє розкрити справжню суть визначення суспільної свідомості як ідеального, що має два плани і виражається у “змісті” явищ суспільної свідомості та способі їх існування, наприклад, у ідеальному (свідомість людей) і матеріальному (книги, програми і пам'ять ЕОМ). При цьому суспільна свідомість не повинна зводитися до індивідуальної.

Він вважає, що індивідуальна свідомість – це предмет філософського дослідження, аналіз якої має на меті виявлення інваріантних для усіх людей структурних і змістовних характеристик суб'єктивної реальності, способів її самоорганізації та ціннісно-суттєвих перетворень. Тому, на його думку, саме філософський аналіз індивідуальної свідомості відкриває додаткові напрямки дослідження суспільної свідомості, адже суб'єктивна реальність несе у собі “зміст”

свідомості як єдності індивідуального і суспільного. Отже, дорікання про визначення ідеального у як суб'єктивної реальності, яке нібито тотожне зведенню ідеального до індивідуальної свідомості, філософ вважає безпідставним.

На основі теоретичних міркувань Д.І.Дубровського у нас виникає думка про необхідність з'ясування природи "змістовності" індивідуальної свідомості як умови функціонування суб'єктивної реальності і чим вона постає для об'єктивної реальності. Адже категорія ідеального не просто відображає у своєму змісті діалектичну єдність загального і одиничного, а й, перш за все, виявляє специфічність сприйняття цієї діалектичної єдності і тим дозволяє наближати "фрагменти майбутнього". Із з'ясуванням цього проблемного питання, на наш погляд, пов'язані не лише розвиток і наповнення категорії ідеального, але і розвиток важливих аспектів сучасного наукового пізнання.

1. Алексеев П.В., Панин А.В. Теория познания и диалектика. – М.: Высшая школа, 1991. – 383 с.

2. Дубровский Д.И. Проблема идеального. – М.: Мысль, 1983. – 228 с.

3. Дубровский Д.И. О природе идеального // Вопросы философии. – 1971. – № 4. – С.103-113.

4. Дубровский Д.И. Категория идеального и ее соотношение с понятиями индивидуального и общественного сознания // Вопросы философии. – 1988. – № 1. – С.15-27.

5. Кочергин А.Н. Некоторые методологические проблемы моделирования психической деятельности // Философские вопросы биокibernетики. – М.: Наука, 1969. – 246 с.

Валентина Здоровенко. Проблема идеального и проблема сознания в концепции Д.И.Дубровского. В статье автор, выявляя разные дискуссионные стороны интеллектуальных школ, анализирует концепцию известного философа Д.И.Дубровского по проблеме идеального в философских дискуссиях 70-х и 80-х годов. В частности, акцентируется внимание на его позиции в осмыслении аспектов

идеального по отношению к деятельности человеческого мозга и соотношения категории идеального с понятиями индивидуального и общественного сознания.

Valentyna Zdorovenko. The problem of the ideal and the problem of consciousness in conception of Dubrovskiy. In the article the author appeals to the modern realizing of the problem of the ideal exposing different discussive aspects of the intellectual schools, so, attention is paid to discovering a plot of the conception of famous philosophy Dubrovskiy. Especially attention is paid to his position according to the problem of ideality on the philosophical discussions of the 70-80's – realizing the aspects of ideality concerning man's brain and the correlation of the category of the ideal with the notions of individual and social consciousness.